

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ТА ТЕКСТ ЯК ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Світлана Сафарян,

доцент кафедри
методики мов і літератури
ІІПО Київського університету
імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук

Анотація: становлення та розвиток теорії, методології і методики сучасного мовознавства відбувається на основі антропоцентричної парадигми. В центрі уваги наукових та практичних філологічних досліджень перебуває мовна особистість як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення і відтворення нею мовних текстів. У статті розглянуто деякі аспекти концептів «мовна особистість» та «текст» з позицій антропоцентризму, визначено їхню роль у процесі розвитку творчого потенціалу людини на рівні словесного самопізнання та самовираження, доведено текстоцентричність словесної діяльності мовної особистості.

Ключові слова: антропоцентризм, мовна особистість, текст, лінгвістика, філологія, параметр.

Сучасна лінгвістика повністю перейшла в площину антропологічних наук. Цей науковий факт пояснюється відходом мовознавства від статичного, виключно системно-структурного опису мовних одиниць та переходом до досліджень динамічних, одуховнених людським фактором. Крім цього, сучасні лінгвісти, не обмежуючись суто мовним матеріалом, активно послуговуються досягненнями суміжних людинознавчих наук: логіки, психології, філософії, соціології, літературознавства тощо[1; 2; 5].

Опорними поняттями антропоцентричної лінгвістики є концепти «**мовна особистість**» та «**текст**», дослідження яких активізувалося в кінці ХХ століття, коли лінгвістична теорія, відмовившись від фетишизації тезису « мова сама в собі і для себе», оформилася як справді гуманітарне знання, у якому розробка проблеми «мовна особистість» (сам по собі об'єкт для лінгвістики не новий)

дозволила розвинути новим тезисам « неможливо пізнати людину, не пізнавши її мову», « не можна пізнати мову саму по собі, не виходячи за її межі, не звертаючись до її творця, носія, користувача – до людини, до конкретної особистості». Ці актуальні питання стали ключовими у дослідженні Ю. Караулова щодо мовної особистості. Вчений, відштовхуючись від досліджень в галузі психології, визначає особистість як об'єкт спеціального психологічного тлумачення з повним відходом від якісних характеристик конкретної людини. Він також розвиває думку про необхідність тлумачення поняття «мовна особистість» в прямій кореляції з поняттям «інтелектуальна діяльність»: « Коли об'єктом аналізу стає мовна особистість, інтелектуальні її характеристики висуваються на передній план. Інтелект найбільш інтенсивно виявляється в мові і досліджується через мову» [4, 36]. Далі Ю. Караулов зазначає, що не всі інтелектуальні характеристики особистості і далеко не на всіх рівнях володіння мовою чітко простежуються. Так, зовсім немає можливості для виявлення індивідуальності на рівні ординарної мовної семантики, на рівні смислових зв'язків слів, їх словосполучень та лексико-семантичних відношень. В крайньому випадку, зазначає вчений, « на цих рівнях ми можемо констатувати нестандартність, неповторність вербальних асоціацій, які самі по собі ще не дають відомостей про мовну особистість, про більш складні рівні її організації» [4, 36]. Загалом, спілкування на рівні «як пройти» і « чи працює пошта» - не відносяться до компетенції мовної особистості. Це , так званий, нульовий рівень дослідження. Актуальним він стає лише у процесі дослідження вторинної мовної особистості.

Відповідно до задекларованої Ю. Карауловим класифікації рівнів вивчення мовної особистості, перший рівень починається з моменту дослідження доволі значної сукупності породжених мовною особистістю текстів небуденного змісту з обов'язковим виокремленням змінної, варіантної частини в її картині світу, тобто частини, специфічної для конкретної особистості і тому самотньої. Зазначимо, що цього можна досягти лише за умови, що базова, інваріантна частина картини світу, єдина і загальна для певної епохи, буде добре відома. Ієрархія рівнів організації та вивчення мовної особистості, за

Карауловим, в загальному вигляді буде такою: *нульовий рівень* – *структурно-семантичний* (відображає володіння побутовою, розмовною мовою); *перший* – *лінгво-когнітивний* (передбачає відображення та опис мовної моделі світу особистості); *другий* – *мотиваційний* (обумовлений виявленням і характеристикою мотивів, цілей, що впливають на розвиток, поведінку особистості та керують процесом породження текстів). Вчений пропонує до кожного із рівнів включати: на нульовому рівні – системно-структурні дані про стан мови в певний період; на першому рівні – соціальні та соціолінгвістичні характеристики мовної спільноти, до якої належить досліджувана мовна особистість і яка визначає субординативно-ієрархічні відношення основних понять в картині світу; на другому рівні – відомості психологічного змісту, обумовлені належністю досліджуваної особистості до певної референтної групи, і які визначають певні ціннісні категорії особистості.

Мовна особистість як творець тексту завжди є членом певного соціуму в якийсь період його розвитку, вирізняється творчою уявою та характеризується певним культурним потенціалом. Крім цього, вона має різні емоційно-оціночні якості, знання та думки, що утворюють стійку особистісну концептуально-світоглядну сферу діяльності, яка втілюється в потребах та самоактуалізації. Мовна особистість має основні *параметри* та *підпараметри*. Серед них вчені називають такі:

1. *Соціокультурний параметр (суспільство)*: суспільна система, соціальні стосунки, національні характеристики, належність до певної спільноти (соціальної, професійної тощо), рівень загальної культури, що обумовлює будь-яку діяльність.

2. *Соціопсихологічний параметр (емоції)*: власне емоції (настрій, почуття, стреси), предметні почуття, духовні цінності, ідеали, емотивно-ментальні властивості (гумор, іронія, сатира, сарказм тощо).

3. *Епістимічний параметр (свідомість)*: можливості свідомого/несвідомого сприйняття та відображення дійсності, рефлєкторні властивості свідомості, особистісний тип світосприйняття.

4. *Когнітивно-концептуальний параметр (знання)*: власне знання, диференційними ознаками якого є достовірність та істинність, способи висловлення знань – концептуальне мислення: думка висувається в тексті, знаходячи опору в уявленнях – почуттєво-наочних образах виявлення реальності.

5. *Аксіолого-концепційний параметр (світогляд)*: сукупність етичних, естетичних, філософських, релігійних, політичних та ін. переконань і поглядів, розуміння, оцінка діяльності; аксіологія (цінності, оцінки та норми оцінок); культурний горизонт та ідеали особистості.

6. *Поведінковий (прагматичний) параметр (мотивація)*: система мотиваційних факторів, потреб, мотивів, життєвих цілей, намірів, інтересів; стимуляція особистості в її мовленнєвій діяльності, правила мовленнєвої тактики, способи мовленнєвої поведінки.

7. *Параметр самоактуалізації (діяльність)*: види занять особистості, у тому числі і мовно-діяльнісні; психо-ментальні особистісні характеристики (сприйняття, увага, уява, пам'ять тощо); розуміння власного творчого потенціалу як активної/пасивної уяви, зв'язаної з установками на створення чи відкриття нового.

Сучасне мовознавство, звернувшись до проблем вивчення людини, що говорить, значно збагатили свій теоретико-методологічний базис, що в свою чергу позитивно вплинуло на аспекти та рівні тлумачення словесної естетичної діяльності людини-творця. Первинною основою цієї діяльності, як власне і всього життя людини, її гуманітарно-філософського мислення є **текст**. Нині проблеми дослідження теорії тексту як ядерного семантико-структурного компоненту словесної діяльності мовної особистості є надзвичайно актуальними. Зокрема, ґрунтовна характеристика тексту на рівні комунікативно-когнітивної організації зроблена дослідницею Є. Дібровою. Вона зазначає, що текст є «універсалією комунікації в передачі когніції та емоції» [3, 130]. Далі вчена наводить факти, що підтверджують це її висловлювання. Серед них можемо назвати такі:

- в текстах матеріалізуються потреби, мотиви, цілі та інтереси людини;

- текст – це своєрідний світ знань та думок, роздумів та пристрасті, сприйняття та тлумачення реальності, національної свідомості, яка відрізняє іспанця від француза, француза від росіянина і т. ін.;
- текст – єдина, цілісна система і єдина відносно замкнута структура, яка в найбільш зв'язній формі передає наші повідомлення.

Комунікативно-когнітивна характеристика тексту Є.Дібровою здійснюється з позицій психофілологічних. У даному контексті цікавим видається актуалізація понять «філологія» та «філологізм», яку можна звести до таких концептуальних тезисів:

1. Будь-який текст (художній, філософський, природничий тощо) філологічний, адже думка в ньому актуалізована в мовленнєвих актах, сюжетна, композиційна і відповідає певному стилю.
2. Текст побудовано за комбінаторно-семантичними та синтагматичними правилами мови; він комунікативний, репрезентативний, апелятивний, тобто будь-який науковий текст побудований за тими ж загальними філологічними законами прози та поезії, що й художні тексти.
3. Текст позадисциплінарний, позаяк визначає загальні норми людської думки, надаючи їй вже готові структури.
4. Філологія за своєю сутністю антиформалістична, оскільки це знання – є зв'язок усіх зв'язків; суть тексту вміщується в правильному його викладі та сприйнятті.
5. Філологія та культура, пронизуючи всі сфери людської діяльності, мають спільні властивості: втілюються у знакових формах та системах, передаються від покоління до покоління, мають спільні норми, цінності та оцінки, відрізняються інтеграційно-національним змістом.
6. Філологія більш національна, ніж культура: загальнолюдські «схеми» смислоутворень презентуються в текстах – поверхневих структурах, де і відбувається вербалізація наукових феноменів: історії народу, його психології, ідей, інтересів, побуту, менталітету тощо, тобто всього того, що відрізняє одну націю від іншої.

7. Філологізм виявляється як науковий принцип знання, який визначається інтегральністю когніції, що відображає всі види людської діяльності через текст.
8. Текст – відносно закінчена, зв'язна цілісність людського пізнання дійсності.

Текст, на думку Є. Дібрової, є не лише філологічним, а й психологічним феноменом. Важливим при цьому є те, що психічна структура особистості (здібності, темперамент, характер, воля, емоції) впливають на зміст та спосіб викладу тексту; «діючи за загальними мотиваційними законами, «творець» тексту створює власний, особистий продукт із своїми особистісними психічними особливостями»[3, 131].

Зміст тексту – це інформація про події, ситуації, що передається автором-творцем тексту (мовною особистістю), яка була отримана ним у процесі освоєння зовнішнього та внутрішнього світу, і представлена у тексті в площині авторського кредо, яке визначається соціокультурним, інтелектуальним, когнітивно-концептуальним та поведінковим факторами; кредо визначає субстрат тексту (його змістовність), акценти викладу, характер повідомлення, його трактування.

Спосіб вираження змісту тексту відображає певні результати фіксації мовленнєвої діяльності. **Спосіб вираження (форма)** організує та впорядковує знання як умову самого пізнання. Форма, на відміну від динаміки змісту, є стійкою системою зв'язків та виступає як внутрішня організація знаків. Побудова тексту обумовлена типом передачі повідомлення (комунікація), способом його вираження (мовленнєві акти), видом організації (тип тексту), формою структури (жанровість), закономірностями побудови (композиція) та сукупністю формальних і стилістичних особливостей мовлення (ідіостиль).

Спробуємо коротко охарактеризувати ці *параметри*.

1. *Комунікативний параметр (комунікація)* є: засобом спілкування/повідомлення між комунікантами, що мають різні цілі: автор - творення тексту, читач – його інтерпретацію; комунікативним актом – актом вербального мислення.

2. *Інформативно-передавальний параметр (мовленнєві акти)* – це: способи вираження знань через мовну діяльність; цілеспрямованість мовленнєвих дій, що утворюють зв'язну послідовність.

3. *Організаційно-філологічний (тип тексту)* визначає: систематику літературних феноменів, зв'язаних з типом мовленнєвої діяльності, гносеологічні категорії суб'єкта і об'єкта, типові форми мовленнєвих актів, які мають для кожного із літературних родів (епос, лірика, драма) свої «сценарії» висловлювань.

4. *Поетико-структурний параметр (жанровість)* може бути визначений, як: тип поетичної структури певної епохи та певної нації; текст, що вирізняється специфікою образності, композиції, стилю чи ритму; жанрові форми, що вирізняються художніми мовленнєвими мовними засобами.

5. *Семантико-структурний параметр (композиція)* характеризується: глобальною і цілісною організацією тексту, змістовністю композиційної побудови (підтеми, субтеми рухають основну тему, надають тексту певну значимість та зв'язність; авторським хронотипом, який не завжди співпадає із сюжетом; композиційним поділом тексту на композити (структурно-змістові одиниці, що розміщуються в тексті в ієрархічному порядку – розділи, глави, частини), субпідкомпозити (прозова/віршована строфа) підкомпозити (абзаци), суперкомпозити (томи, цикли).

6. *Стилістично-стильовий параметр (ідіостиль)* втілює: прагматику (мовленнєву волю та задум мовного суб'єкта) когнітивно-комунікативної спрямованості тексту; конкретну реалізацію особистісних поглядів автора-творця; функціональну інтеграцію філологічних засобів (літературну образну систему, способи виразності та мовні засоби їх реалізації; специфіку мови жанрових стилів; емотивно-еспресивні можливості філологічної художності (гумор, сатира, інвектива тощо).

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене вище, необхідно зазначити:

- особливе значення для лінгвістики ХХІ століття має антропологічна (антропоцентрична) методологія, яка дозволяє вченим лінгвістам та

літературознавцям у своїх дослідженнях синтезувати досягнення майже всіх гуманітарних наук;

- сучасне мовознавство як антропоцентрична наука особливу увагу приділяє людині як носію, користувачу та творцю мови. Тому особливе місце у наукових дослідженнях відводиться мовній особистості, яка є одним із основних концептів антропоцентричної лінгвістики;
- мовна особистість має визначені рівні вивчення та основні сім параметрів: соціокультурний, соціопсихологічний, епімістичний, когнітивно-концептуальний, аксіолого-концепційний, поведінковий та самоактуалізації;
- основним семантико-структурним компонентом словесної діяльності мовної особистості є текст, який також розглядається як основний концепт антропоцентричної філології;
- способи вираження змісту тексту відбуваються за основними параметрами: комунікативним, інформаційно-передавальним, організаційно-філологічним, поетико-структурним, семантико-структурним, стилістично-стильовим.

Використані джерела:

1. Гнатюк Л. П. Мовна особистість як об'єкт лінгвістичних досліджень: історія дослідження та проблема структури / Л. П. Гнатюк / Вісник Черкаського університету. Серія "Філологічні науки". – Черкаси, 2002. – Вип. 44. – С. 38–43.
2. Голубовська І.О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І.О. Голубовська. – Режим доступу : http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_1/025_033.pdf.
3. Диброва Е.И. О филологическом истолковании текста. Семантика языковых единиц / Е.И. Диброва. – М.:Наука, 2004.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н.Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264с.
5. Селігей П.О. Мовна свідомість : структура, типологія, виховання / П.О. Селігей // НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 218 с.